

Ką liudija Pasaulio tautų teisuolių atminimo ženklas ant Telšių ješivos?

Janina BUCEVIČĖ

Ant Telšių ješivos pastato fasado dėmesį patraukia prie jo pritvirtintas paminklas žydų gelbėtojams – Pasaulio tautų teisuolių atminimo ženklas, skirtas žinomiems ir nežinomiems Žemaitijos žmonėms, kurie Antrojo pasaulinio karo metais, rizikuodami savo ir artimųjų gyvybėmis, gelbėjo žydus nuo Holokausto. Jie nepasidavė ano meto nacistinei ideologijai, atvėrė savo namų duris pasmerktiesiems mirti ir dalijosi su jais tuo, ką turėjo – duona ir žmogiška šiluma.

Atminimo ženklą sukūrė Vilniaus dailės akademijos Telšių fakulteto docentas, skulptorius Mindaugas Šimkevičius. Kūrinys suskaidytas į kelias dalis, kurios tarsi pasakojimo fragmentai išsiskleidžia per visą pastato priekinį fasadą. Jo kompoziciją, pasak autoriaus, padiktavo pati pastato architektūra, sudaranti galimybę išryškinti horizontaliąją ir vertikaliosią ašis. Horizontaliąją dalį formuoja bronzinės plaketės ir dedikacijos, o šešiose akmens plokštėse iškalti Babilono Talmudo žodžiai, skirti žydų gelbėtojams: „Išgelbėjęs vieną gyvybę, išgelbėja visą pasaulį“. Vertikalioji kompozicijos dalis susitelkia į du meninius akcentus. Bronzinis reljefas, vaizduojantis kairiąją palto pusę su atlapu, širdies vietoje atveria šešiakampę žvaigždės formos kiaurymę – lyg „pažymėtojų“ ženklą. Aukščiau, trikampėje balto fasado erdvėje iš smulkių mėlynų akmenėlių padaryta Dovydo žvaigždė – žydų tautos vilties, atgimimo ir prisikėlimo simbolis.

Kodėl atminimo ženklas atsirado būtent ant Telšių ješivos pastato fasado? Tai – neatsitiktinis pasirinkimas. 1940 m. vasaros pabaigoje – rudens pradžioje dviem Telšių ješivos rabinams profesoriams Elijui Meirui Blochui ir Chaimui Mordechajui Kacui, padedant Japonijos konsului Čijunei Sugiharai ir Olandijos konsului Janui Zvartendeikui, pavyko gauti gyvybės vizas. Jų dėka žydai ištrūko iš sovietų okupuotos Lietuvos ir per Japoniją bei Australiją pasiekė Jungtines Amerikos Valstijas. 1941-ųjų vasarą nacistinei

Telšių ješivos pastato fasadas

Pasaulio tautų teisuolių atminimo ženklo fragmentas ant Telšių ješivos pastato fasado. Autorius Mindaugas Šimkevičius

Vokietijai okupavus Lietuvą ir per Holokaustą sunaikinus Telšių žydų bendruomenę, išsigelbėję rabinai 1941 m. lapkričio 10 d. atkūrė Telšių ješivą Klivlande (JAV). Vėliau, 1975 m., ji buvo įsteigta ir Izraelyje – netoli Jeruzalės esančiame Kiriath Jarimo (Telz Stone) mieste.

Holokausto metais hebrajiškajam Telšių paveldui grėsė sunaikinimas. Suprasdami, kokių neįkainojamų vertybių galima netekti, jį nuo hitlerininkų

Rūta Gurvičiūtė-Ginsburgienė, kurią Antrojo pasaulinio karo pradžioje slėpė Pranas Genys

Iš kairės: poetas, pedagogas, Žemaičių muziejaus „Alka“ įkūrėjas ir pirmasis direktorius Pranas Genys (1902–1952), šiam muziejui vadovavęs 1932–1945 metais; Prano Genio išgelbėtas žydas Jakobas Gurvičius

saugojo žemaičių inteligentai, telkęsi aplink tuometinį Žemaičių muziejaus „Alka“ direktorių Praną Genį. Jis tuo metu neapsiribojo vien kultūros vertybių apsauga. Muziejuje P. Genys suteikė prieglobstį jam talkinusioms ir hebrajišką paveldą katalogavusioms žydaitėms Rūtai Gurvičiūtei-Ginsburgienei ir Henei Blochaitei. Nepaisydamas nacistinės valdžios įsakymų sugrąžinti moteris į Telšių getą, jis šias moteris paslėpė muziejuje, padėjo slapstytis ir Rūtos broliui Jakovui Gurvičiui.

1944 m. sovietams reokupavus Lietuvą, P. Genys 1945 m. gegužės 1 d. buvo atleistas iš muziejaus direktoriaus pareigų, tačiau muziejaus nepaliko – dirbo eilinio muziejininko darbą. Naujuoju muziejaus direktoriumi paskirtas rašytojas Juozas Butkus (Butkų Juzė) apskundė P. Genį Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos pirmininkui Aleksandrui Gudaičiui-Guzevičiui, kuris buvo vienas iš 1940–1941 m. masinių suėmimų bei trėmimų organizatorių Lietuvoje. To užteko, kad P. Genys būtų ne tik atleistas iš darbo muziejuje, bet ir per 24 valandas priverstas palikti Telšius. Tiesa, tik dėka to paties A. Gudaičio-Guzevičiaus, kuris pareiškė, kad su tokiais invalidais (P. Genys nevaldė

kojų) kaip P. Genys nėra kada terliotis, arešto muziejininkas išvengė. Susidėjęs nedidelį savo turtelį į vežimaitį, traukiamą žemaituko arkliuko, jis išvyko į Plungę, čia išsinuomojo butą ir gyveno iš neigalio pensijos bei uždarbio, kurį gaudavo dirbdamas fotografu. Einant laikui pagal savo paties projektą P. Genys ant Babrungo upės kranto pasistatė nedidelį namą. Jo planuose buvo įkurti Plungėje muziejų. To padaryti jis nespėjo, nes 1951 m. balandžio 28 d. į P. Genio namus įsiveržė MGB pareigūnai. Jis buvo suimtas ir išvežtas tardyti į Klaipėdą.

Liudyti P. Genio byloje 1951 m. liepos 13 d. Telšių MGB vyr. leitenantas Muravčenko išsikvietė žydų tautybės Telšiuose gyvenusį J. Gurvičių. Apklausą vyko rusų kalba. Paprašytas papasakoti apie savo tėvus, J. Gurvičius atsakė: „*Mano tėvas Chaimas Gurvičius, gimęs 1889 m., vokiečių okupacijos metu 1941 m. liepos 15 d. sušaudytas Rainių miške, apie tris kilometrai nuo Telšių miesto. Motina – Rachelė (Rozė) Gurvičienė, gimusi 1892 m., vokiečių okupacijos metais slapstėsi, mirė 1949 m. sausio 25 d., palaidota Telšiuose.*“ Paprašytas įvardinti brolius ir seseris, jis atsakė: „*Brolių neturėjau, turėjau*

(Nukelta į 38 p.)

tik vieną seserį – Rūtą Gurvičiūtę, gimusią 1921 m. Ji sušaudyta 1944 m. spalio 4 d., vokiečių okupacinės valdžios netoli Tryškių miestelio.“

Į klausimą „Kaip Jums ir Jūsų šeimai P. Genys padėjo slapstytis nuo vokiečių valdžios?“ J. Gurvičius tardytojui atsakė: „Jau pirmosiomis karo dienomis visa mūsų šeima dėl to, kad esame žydai, buvo areštuota – buvome Telšių gete. Apie 1941 m. spalio mėnesį P. Genys, gavęs vokiečių valdžios leidimą, pasiėmė iš geto mano seserį Rūtą Gurvičiūtę ir dar vieną merginą, kad jos padėtų jam Telšių muziejuje, kur jis dirbo direktoriumi, surūšiuoti hebrajiškas knygas ir pateiktų trumpą kiekvienos knygos santrauką. Kai merginoms buvo liepta grįžti į getą, P. Genys, jų prašomas, jų nenuvežė į getą, bet paslėpė muziejuje. Tuo metu aš, padedant P. Geniui, muziejuje susitikau su savo seserimi. Man prašant, P. Genys surado man slėptuvę pas pažįstamą kaime, pas kurį aš slėpiausi apie mėnesį, o po to pats išėjau į kitą vietą. Sesuo ir ta kita mergina pas P. Genį muziejuje slėpėsi daugiau kaip du mėnesius, o po to jos iš muziejaus išėjo, bet dėl kokios priežasties ir kur išėjo, aš nežinau – su jomis daugiau nesusitikau. Vokiečiams traukiantis, jos abi buvo sulaikytos ir sušaudytos.“ Į tardytojo klausimą: „Ar P. Genys dar joms padėjo kaip nors slapstytis?“ J. Gurvičius atsakė: „Aš nežinau.“ Į klausimą: „Kodėl, kokių tikslų P. Genys padėjo Jums ir Jūsų seseriai slapstytis?“ J. Gurvičius atsakė: „Aš į tai atsakyti negaliu, nežinau. Aš jo kaip pažįstamo paprašiau, taip pat to prašė mano sesuo ir kita mergina, ir jis pasiliko jas pas save muziejuje.“ (YA, b. 26670, l. 113–117).

P. Genio, kaip ir jo gelbėtų moterų, tolesnis likimas buvo tragiškas. 1951 m. rugpjūčio 31 d. jis LSSR Klaipėdos srities teisme buvo nuteistas 25 metams lagerio, 5 metams tremties su turto konfiskavimu. 1952 m. gegužės 16 d. P. Genį išvežės į Macikų lagerį (Šilutės r.) ir ten jis rugpjūčio 26 d. mirė.

Tačiau... Meilė ir pasiaukojimas nemiršta. Či-junės Sugiharos, Jano Zvartendeiko, Prano Genio, Joanos Narutavičienės, Domicelės Pagojutės, Stanislavos Dausinienės, Juozo ir Bronislavos Straupių, Juozo ir Adolfinos Kerpauskų, Boleslovo ir Onos Stulpinų bei daugelio kitų žinomų ir nežinomų žydų gelbėtojų drąsa ir žmogiškumas, įamžinti atminimo ženkle ant Telšių ješivos sienos, primena, kad net juodžiausioje naktyje spindi dieviškos meilės šviesa.

Nuotraukos iš Žemaičių muziejaus „Alka“ archyvo. Fotografai nežinomi

Žemaičių muziejus „Alka“ kviečia prisiminti ir pagerbti Holokausto aukas

Žemaičių muziejaus „Alka“ organizuojamo renginio, kuris vyks 2026 m. kovo 15 d., reklaminio plakato fragmentas

Žemaičių muziejus „Alka“ kasmet skambina Holokausto atminimo varpu. Šiemet jis gyventojus kviečia kovo 15 d. susirinkti į Telšių ješivą (Iždinės g. 11, Telšiai), kur vyks Lietuvos žydų gelbėtojų dienos minėjimas. Čia, kaip skelbia muziejus, bus „prisimenami ir pagerbiami drąsūs Lietuvos žmonės, kurie, rizikuodami savo ir artimųjų laisve bei gyvybe, nacių okupacijos metais gelbėjo žydus. Ši diena pirmą kartą oficialiai paminėta 2023 m. Šių metų tema – „Nežinomi Lietuvos žydų gelbėtojai“.

Žavimės žmonėmis, kurie visame pasaulyje daro gerus darbus. Didvyriškų poelgių pavyzdžių gausu ir mūsų istorijoje. Holokausto metais Lietuvoje gyveno žmonių, kurie, rizikuodami savo ir artimųjų gyvybėmis, gelbėjo žydus. Tai – Pasaulio tautų teisuoliai, žmonės, kurie Holokausto metu, patys nebūdami žydai ir nesiekdami jokios naudos sau, padėjo bei gelbėjo žydus. Šį statusą suteikia Yad Vashem – pasaulinis Holokausto atminimo centras Izraelyje.

Vokiečių okupacijos metais pagalba žydams buvo vienas pavojingiausių galimų poelgių. Okupuotose šalyse bausmės už tokią pagalbą skyrėsi. Lietuvoje jos buvo ypač griežtos – mirtis grėsė ne tik gelbėtojui, bet ir jo šeimai. Vertinant procentais, Lietuvos teisuoliai pagal skaičių pasaulyje užima antrąją vietą. Atsirandant naujiems liudijimams, skaičius kasmet didėja.

Renginyje bus perskaityta daugiau kaip 200 Telšių apskrities žydų gelbėtojų ir Pasaulio tautų teisuolių pavardžių, Žemaičių muziejaus „Alka“ ekskur-